

O'ZBEK VA INGLIZ TILLARIDA FRAZEMALARNING TARAQQIYOT BOSQICHLARI

Olimova Nilufar Qamarbekovna.

*Urganch davlat universiteti Lingvistika: Ingliz tili yo'nalishi.
221-guruh, Roman German tillar kafedrası magistranti*

Annotatsiya: *Dunyo tilshunosligida oddiy so'zlashuv nutqiga aloqador phraseologik birliklarning o'ziga xos xususiyati va meyorini tashkil qilish, tuzilishga ko'ra ishlab modellarini aniqlashga doir keng kuchlamda amalga oshirilmoqda. Ammo oddiy so'zlashuv nutqida qo'l kasalliklar phraseologismlarda jargon, argot, dialectism, vulgarism, barbarism, macaronismlarning uchrashi, adaby tilda ulardan foidalanishdagi uslubiy chegara, phraseologismlarga hos meyorlarning bilan bog'liq muammolar tilshunoslikda o'zining linzalarini olishini kutayotgan muammolardandir.*

Kalit so'zlar: *Frazeologizm, frazeologik birlik, tilshunoslik, so'z, jargon, argot, ialectism, vulgarism, barbarism, frazeologiya, dialektizm, varvarlik, vulgarizm, til, nutk, jargon, argot, makaronizm.*

Frazeologizm, frazeologik birlik, frazema-ikki yoki undan ortiq so'zdan tashkil topgan, ma'noviy jihatdan o'zaro bog'liq so'z birikmasi yoki gapga teng keladigan, yaxlitligicha ko'chma ma'noda qo'llanadigan va bo'linmaydigan, barqaror (turg'un) bog'lanmalarning umumiy nomi. Frazeologizmlar, shaklan o'zlariga o'xshash sintaktik tuzilmalardan farqli ravishda, nutqda so'zlarni erkin tanlash, almashtirish yo'li bilan yuzaga kelmaydi, balki ma'no va muayyan leksigrammatik tarkibli, avvaldan tayyor material sifatida qullanadi [3].

“Frazeologiya” so'zi grekcha “phrasis” so'zidan kelib chiqqan bo'lib, ifodalash, nutq normasi, “logos” tushuncha, ta'limot ma'nolarini ifodalaydi. Lingvistik termin sifatida u tilshunoslikning alohida bir bo'limini tashkil etib, ushbu bo'lim turg'un so'z birikmalarini o'rganadi. Tilshunoslikda ular frazeologizmlar yoki frazeologik birliklar deb ataladi va biror tilga tegishli bo'lgan iboralarning barchasini ifodalash uchun xizmat qiladi [2]. Tilning lug'at tarkibiga faqat so'zlar emas, balki turg'un bo'lib qolgan so'z birikmalari ham kiradi. Frazeologizmlar tilning leksikasiga kirishi sababli frazeologiyaga tilshunoslikning leksikologiya sohasiga kiruvchi bir bo'limi sifatida qaraladi [1].

Dunyo tilshunosligida oddiy so'zlashuv nutqiga alokador phraseologik birliklarning o'ziga xos xususiyati va meyorini tashkil qilish, tuzilishga ko'ra

ishlab modellarini aniqlashga doir keng ko'lamda amalga oshirilmoqda. Ammo oddiy so'zlashuv nutqida qo'l kasalliklar phraseologislarda jargon, argot, dialectism, vulgarism, barbarism, macaronislarning uchrashi, adaby tilda ulardan foidalanishdagi uslubiy chegara, phraseologislarga hos meyerlarning bilan bog'liq muammolar tilshunoslikda o'zining linzalarini olishini kutayotgan muammolardandir[4].

Ko'pchilik til o'rganuvchi yoshlar tilning juda ko'p yashirin tomonlari, o'ziga xos jihatlari borligidan, ayniqsa, so'zlarning ilmiy, badiiy, publitsistik va pragmatik jihatlari bir-biriga to'g'ri kelmasligidan shikoyat qilishadi, tilni yakuni yo'q bilimlar manbai deb ta'riflashadi. Albatta, agar hozirda tillar faqat lug'atlardangina tashkil topgan bo'lganida, insonlar ham, so'zlashuv ham, insoniyat yaratgan nutqqa oid barcha texnologiyalar: oddiygina gazetadan tortib, multimediasigacha hissiz va qiziqarsiz bo'lar edi. Chunki insonlarni va bu dunyoni bezab, yorqin hissiyotlar berib turguvchi mo'jiza – bu til va uning o'ziga xos xususiyatlaridir.

Darhaqiqat, har bir tilning o'ziga xos o'tmishi, boy madaniyati, etimologiyasi, shu tilda bitilgan va dunyoga tanilgan shohasarlari bo'ladi. Bularsiz til o'z jilosini yo'qotgan hisoblanadi. Hozir munozara qilmoqchi bo'lgan mavzumiz ham aynan har qanday tilning eng dolzarb va ahamiyatga molik jihatlaridan biri hisoblanib, zarur bo'lsa, bir tilning jamiki boshidan kechirganlarini o'zida aks ettira oladi. Bu frazeologik birliklardir. Har qanday tilning lug'at boyligi faqatgina o'sha tilning tub so'zlari, boshqa tillardan kirib kelgan olinma so'zlar, tilning ichki semantic qurilishida paydo bo'ladigan yangi so'zlar yasalishigagina emas, balki iboralar, turg'un so'z birikmalari hisobiga ham son jihatidan, ham sifat jihatidan boyib boradi. Ular til birligi sifatida nutqqacha tayyor holda mavjud boladi. Tildagi ana shunday turg'un birikmalar "dunyosi" bilan shug'ullanuvchi fan frazeologiya fanidir. G'arb tilshunoslari orasida Sh.'Balli birinchilardan bo'lib, 1905-yilda frazeologiya terminini qo'llagan. U frazeologizmlarni stilistik nuqtai nazardan tilning ifoda birligi sifatida talqin qilgan. XXasrda frazeologizmlarni tadqiq qilgan olimlar orasida V.V.Vinogradovning semantik klassifikatsiyasini ta'kidlab o'tish lozim. Olim rus tili frazeologiyasini semantik klassifikatsiya qildi va mazkur klassifikatsiya ko'plab tillar frazeologizmlarni jadal o'rganishga turtki bo'ldi. Ushbu o'rinda ingliz tili frazeologiyasi tadqiqotchilar N.N.Amosova, A.V.Kunin, nemis tili frazeologiyasi tadqiqotchilaridan I.I.Chernishyova, A.D.Rayxshtayn, frantsuz tili frazeologiyasi tadqiqotchilaridan M.I.Retsker kabi olimlarning nazariy va amaliy izlanishlarini alohida tilga olish lozim. Shuningdek, bu termini 1928 yilda Ye.D.Polivanov o'z ilmiy ishlarida qo'llay turib, quyidagi jumalarni aytgan edi: "Men morfologiyaga nisbatan sintaksis qanday aloqada bo'lsa, leksikaga nisbatan xuddi shunday

munosabatga kirishuvchi maxsus fanni “frazeologiya” degan terminni qo'llashni lozim topdim”. Darhaqiqat, 20-asrning 50-yillaridan beri frazeologiya jahon tilshunosligining diqqat markazida bo'lib kelmoqda. U boyicha bir qator monografik ilmiy izlanishlar natijasida uning ob'ekti aniqlandi, tadqiqot metodlari ishlab chiqildi va bu fan tilshunoslikning boshqa sohalari qatorida o'z o'rnini shakllantirdi. So'nggi yillarda ko'plab tillar materiallari asosida olib borilgan keng ko'lamlı frazeologik tadqiqotlar natijasida frazeologizmlar quyidagicha ta'riflanmoqda. Ikki yoki undan ortiq komponentdan tashkil topgan, yaxlit frazeologik ma'no anglatuvchi turg'un til birligi frazeologizm yoki frazeologik birikma (ibora) deyiladi. Lekin agar unga kengroq ta'rif berishni xohlasak, frazeologiya nutqqa avvaldan tayyor holda kirib kelib, uning eng muhim o'ziga xosligi frazeologizmlarni nutqda hosil qilinadigan (ya'ni avvaldan tayyor bo'lmagan) so'z birikmalaridan farqlab, ajratib olish va shu asosda frazeologizmlarning belgilarini aniqlashdir. Idioma frazeologizmlar, frazeologik birikmalar va barqaror jumlar: maqol va matallar, gapga teng boshqa frazeologizmlar, insonlar tilida qotib qolgan turg'un birikmalar o'rtasidagi muayyan tafovutlarga qarab ko'plab tadqiqotchilar frazeologiyani keng ma'noda tushunadilar. Uni keng ma'noda tushunilganda, frazeologiya doirasiga maqol va matallar, folklorga xos barqaror jumlar, ba'zi tilimizda qotib qolgan muloqot shakllari (salomlashish, xayrlashish jumalari) ham kiritiladi. Hozir quyida frazeologik birikmalarni ingliz va o'zbek tillarida qiyoslab tahlil qilamiz va pragmatik jihatini asoslab beramiz. Avvalo, frazeologiyaning pragmatik jhati nima ekanligini bilib olaylik.

Pragmatika insonning ijtimoiy faoliyatini o'zida qamrab oluvchi nutq jarayoni hisoblanib, muayyan muloqot jarayoni orqali namoyon bo'ladi. Pragmatika aniq shakl, tashqi ko'rinishga ega emas; uning doirasiga so'zlovchi va tinglovchining o'zlarigagina tushunarli bo'lgan o'zaro munosabatlari va vaziyati bilan bog'liq ma'lum bir masala kiradi. Misol uchun: • biron-bir axborot yoki fikrni yetkazishda ishlatiladigan so'roq, buyruq, iltimos, maslahat, va'da berish, uzr so'rash, tabriklash, shikoyat qilish • nutq taktikasi hamda nutq odobi turlari; • suhbat, so'zlashish qoidalari; • so'zlovchining maqsadi; • so'zlovchi tomonidan tinglovchining umumiy bilim jamg'armasi, dunyoqarashi, qiziqishlari va xislatlariga baho berilishi; • so'zlovchining o'zi bayon qilayotgan xabarga munosabati va boshqalar kiradi. Agar frazeologizmlarni pragmatik jihatdan tahlil qiladigan bo'lsak, ma'lum bir vaziyatga qarata aytilgan frazeologik birikmani ham so'zlovchi, ham tinglovchi tomonidan to'g'ri tushunilib, o'sha vaziyatga mosligi aniqlangan holda aytilgan; so'zlovchining maqsadi frazeologik birikma orqali to'liq ochib berilgan va so'zlovchi tomonidan nutqqa mos gap ohangi aytilgan bo'lmog'i darkor. Ingliz tilida eng ko'p tarqalgan

frazeologik birikma turi bu idiomalardir. "Idioma" atamasi yunon, yani grek tilidan olingan bo'lib, haqiqiy, asl degan ma'nolarni ifodalaydi. Idiomalar ham boshqa frazeologik iboralar kabi turg'un iboralardan biri hisoblanib, voqea, hodisa va predmetlarni ifodali tasvirlash maqsadida ishlatiladigan, muloqotga oziga xos jo'shqin ruh bagishlaydigan va yangi frazeologik ma'no kasb etuvchi turg'un birikmalardir. Ba'zi bir idiomalar ma'nosi boshqa bir so'z bilan ham ifodalanishi mumkin, lekin idiomadagi konnotativ ma'no, stilistik o'ziga xoslik mazkur sinonim so'z bilan to'la qamrab olinmaydi. Endi quyidagi idiomaga oid namunaga e'tibor beraylik: think on one's feet frazeologik birikmasi o'zbek tiliga so'zma so'z tarjima qilinganda, "kimningdir oyog'i ustida o'ylamoq" kabi o'zbek tiliga tushunarsiz ma'no beradigan so'zlar jamlanmasini anglatadi, xolos. Biroq, uni nutqda yoki ma'lum bir asarda shundayligicha tarjima qilib bo'lmaydi. Shuning uchun, tilimizda unga mos bo'lgan iboralarni qidirib ko'ramiz. When you're called on in class, you have to be able to think on your feet. Ushbu inglizcha namunani tilimizga quyidagicha tarjima qilish mumkin. Dars jarayonida seni chaqirishganida, hamisha hayoling o'zing bilan bo'lishi lozim. Yoki: I had never heard about the company before, so I had to think on my feet. Men u kompaniya haqida avval hech qachon eshitmagandim, shuning uchun yashin tezligida qaror qilishimga to'g'ri keldi. Guvohi bo'lganimizdek, ingliz tilidagi aynan bir xil iborani o'zbek tiliga ikki xil tarjima qilishimizga to'g'ri keldi, buning sababi pragmatika. Ya'ni pragmatik ma'no nutq jarayoniga mos bo'lishi uchun nutqda tarjima mahoratining o'рни beqiyos. Agar yuqoridagi gapni o'zbek tilimizga: "Men u kompaniya haqida avval hech qachon eshitmagandim, shuning uchun tezda qaror qabul qildim" SCIENCE AND INNOVATION INTERNATIONAL SCIENTIFIC JOURNAL VOLUME 1 ISSUE 7 UIF-2022: 8.2 | ISSN: 2181-3337 1358 Kabi tarjima qilganimizda gapdagi pragmatik ma'no ham o'z jilosini yo'qotgan bo'lardi va hattoki frazeologik birikmaning intensifikatori, ya'ni emotsional bo'yog'i ham kamaygan bo'lar edi. Quyida yesa frazeologik birikmaga namuna keltiriladi (frazeologik birikma qisman ko'chma ma'noga ega bo'lgan, ma'no motivatsiyasi mavjud, sintraktik nuqtai nazardan tarkibiy qismlari osongina ajratilishi mumkin bo'lgan birikmalar hisoblanadi. Bunday birikmalar komponentlari sinonimlar bilan almashtirilishi ham mumkin). fix (stop, clean) smb's clock frazeologik birikmasi o'zbek tiliga so'zma-so'z tarjima qilinganida "kimningdir soatini tuzatib bermoq (to'xtatmoq)" kabi tilimizga ma'noviy g'aliz bo'lgan iborani keltirib chiqaradi. Biroq, o'zbek tilida unga mos bo'lgan iboralar yetarlicha. Ulardan biri "kimningdur kavushini to'g'rilab qo'yamoq". "We'll clean the Dodgers clocks today". Biz bugun Dojlerlarni kavushini to'g'rilab qo'yamiz. Yoki: O'zbek tilidagi namunaga e'tibor beraylik. Ma'mur bor, O'ljaboyning kavushini to'g'rilab qo'yish kerak. (Ahmad A'zam.

Dutor Bilan Tanbur (Hikoya), ZIYOUZ.COM kutubxonasi) Agar e'tibor bilan qaraydigan bo'lsak, ikkala tildagi misollarda ham kimnidir jasoni bermoq, ovozini o'chirmoq, ta'zirini berib qo'yimoq kabi ma'nolar anglashilmoqda, biroq agar ushbu frazeologik birikmalarni yuqoridagi sinonimlardan biri bilan almashtiradigan bo'lsak, so'zning badiiy bo'yog'i yo'qolishi va so'zlashuvdagi kuchaytiruv (intensifikatorlik) darajasi pasayishi mumkin. Taqqoslab ko'raylik: Biz bugun Dojerlarni ta'zirini beramiz. Ma'mur bor, O'ljaboyning ovozini o'chirish kerak. Shuningdek, to give smb a pain in the neck iborasini tahlil etadigan bo'lsak, so'zma-so'z tarjimasida "kimningdur bo'yniga og'riq bo'lmoq" so'zlar jamlanmasiga to'g'ri kelsa-da, aslida "kimningdir asabiga o'ynamoq, kimningdir joniga tegmoq" kabi birikmalarga to'g'ri keladi va o'zbek tilidagi eng mos ekvivalenti "peshonasining sho'ri bo'lmoq" ekanligi ehtimoldan holi emas. There were times when Joe could be a real pain in the neck. Bir paytlar Joy haiqatdan peshonaning sho'ri edi. Darhaqiqat, xulosa qiladigan bo'lsak, tilda mavjud bo'lgan turg'un so'z birikmalari (frazeologizmlar, maqollar, matallar) shu xalqning butun tarixini, hayot yo'lini aks ettiradi, shuning uchun ham insonlar har qanday vaziyatda ularga tez-tez murojaat etadilar. Turg'un so'z birikmalari har qanday nutqdagi birlikning shirali va ta'sirchan bo'lishida muqobil uslubiy vosita rolini bajaradi. Obrazli qilib aytganda, uzukka ko'z qanday bezak bo'lsa, turg'un birikma ham so'zlovchining nutqiga, tasviriga ana shunday kuch hayotiylik bag'ishlaydi[5].

ADABIYOTLAR

1. Abduazizov A.A. Tilshunoslik nazariyasiga kirish. Toshkent, Sharq, 2010. – B.78.
2. Назарян Г.А. Фразеология современного французского языка. ВШ, 1987, с. 5.
3. file:///C:/Users/user/Downloads/O'zMU+XABARLARI+2023_watermark.pdf
4. Зарипова, Р. (2021). FRAZEOLOGIZMLARNING O'RGANILISHI VA TARAQQIYOT BOSQICHLARI. ЦЕНТР НАУЧНЫХ ПУБЛИКАЦИЙ (buxdu.Uz), 1(1).
извлечено от
https://journal.buxdu.uz/index.php/journals_buxdu/article/view/2315
5. <https://cyberleninka.ru/article/n/ingliz-va-o-zbek-tillarida-frazeologik-intensifikatorlarning-funksionalpragmatik-tadqiqi>

